

АТЕЇСТИЧНА ПРОПАГАНДА В ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ (1954-64-х рр.)

У статті, на основі матеріалів регіональних періодичних видань, проаналізовано основні напрями, форми і методи атеїстичної пропаганди на Півдні України в 1954-64-х рр.. Встановлено ступінь взаємодії між правлячою партією і пресою. Розглянуто можливості ідеологічного впливу друкованих засобів масової інформації на широке коло читачів.

Ключові слова: *пропаганда, релігія, науковий атеїзм.*

У соціально-політичному поступі України період хрущовської «відлиги» визнається неоднозначним та суперечливим. З одного боку, починаються процеси демократизації суспільно-політичного та культурного життя, з іншого – відбувається реанімація «революційної» атмосфери та радикальних політичних акцій 20-х рр. ХХ ст. Однією з таких акцій стала антирелігійна кампанія середини 50-х – 60-х рр., що торкнулася не тільки релігійних організацій, але й поставила питання щодо доцільності існування духовно-релігійних засад у радянському суспільстві.

Актуальність дослідження даної проблеми обумовлюється, в першу чергу, тим, що пропагандистська модель атеїстичної спрямованості означеного періоду недостатньо вивчена. На сьогоднішній день немає узагальнюючих робіт, що дозволяють розставити смислові акценти інформаційного впливу радянської влади на суспільство. Потрібно відзначити, що система стереотипів, задана в 50-60-і рр. радянською атеїстичною пропагандою, досі перебуває в масовій свідомості, але так і не отримала наукової оцінки.

Войовничий атеїзм, антирелігійна, антицерковна боротьба, в тому числі і засобами пропаганди являлися предметом історичних досліджень Л. Мітрохіна [1], В. Поспеловського [2]. Особливої уваги, в названому контексті, заслуговує робота Г.Д. Ласвелла [3].

Мета даної статті – на основі матеріалів регіональних газет з'ясувати характер, головні форми, напрями, та методи атеїстичної пропаганди на Півдні України 1954-64-х рр. ХХ ст.

У діяльності правлячої партії СРСР велике значення надавалося агітації та пропаганді. Вони розглядалися як найважливіші засоби боротьби за соціалізм, комунізм, формування людини нової формації. У системі радянської ідеології особливе місце за масштабами організації та інтенсивності проведення займала антирелігійна і антицерковна пропаганда, хід якої відображався на сторінках регіональної преси. Важливо відмітити, що періодичність і інтенсивність публікацій атеїстичних матеріалів напряму пов'язується з виходом відповідних партійних директив.

Атеїстичну кампанію середини 1950-х - початку 60-х рр. можна розділити на кілька етапів, з характерними для кожного особливостями.

Перший етап започатковується постановою ЦК КПРС від 7 червня 1954 р. «Про великі недоліки науково-атеїстичної пропаганди та заходи її поліпшення». В рамках декількох місяців 1954 р. формулюються основні правила ведення атеїстичної боротьби. Директиви відзначали, що партійні, комсомольські, профспілкові організації абсолютно відсторонилися від популяризації науково-атеїстичних знань. Тому ЦК партії поставив перед ними завдання «розгорнути науково-атеїстичну пропаганду» [4. С. 71].

Необхідно зауважити, що до 1954 р. налагоджена система популяризації атеїстичних поглядів на сторінках регіональних газет відсутня. Епізодично публікувалися матеріали з науково-технічних і природно-наукових проблем. Статей атеїстичного спрямування майже не друкували. У постанові ЦК КПРС від 10 листопада 1954 р. зазначалося, що «центральні та місцеві газети, суспільно-політичні та художні журнали займають позицію сторонніх спостерігачів і майже припинили друкування популярних матеріалів» [5. С. 71].

З метою виконання антирелігійних приписів ЦК КПРС, преса Півдня України, починаючи з липня 1954 р. значно збільшила кількість публікацій атеїстичного та науково-публіцистичного характеру. Так, лише за серпень-вересень одеська «Чорноморська комуна» надрукувала 9, миколаївська «Південна правда» - 17 статей, більшість з яких порушували тему недосконалості атеїстичної пропаганди в регіоні [6, 7, 8, 9]. Подібна ситуація спостерігалась і в інших газетах Півдня України.

Влітку 1954 р. газети друкували матеріали під гучними заголовками: «Підвищити якість пропаганди науково-природних знань», «Ширше розмах науково-атеїстичної пропаганди», «Релігія – ворог науки і прогресу». Як вважали автори публікацій, «релігійні пережитки» завдавали фізичної, матеріальної та духовної шкоди громадянам радянської держави, які будували нове суспільство. 28 серпня 1954 р. «Чорноморська комуна» опублікувала матеріал І. Салата, який стверджував, що релігійні свята несуть значні матеріальні витрати. В якості прикладу І. Салат наводив одеську промартіль ім. Ласточкина, яка, відзначаючи свято, нібито, втратила прибуток [10].

Вихід нової постанови ЦК КПРС «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» (10 листопада 1954 р.) стає початком другого етапу антирелігійної кампанії. Відмовившись від «наступальної лінії пропаганди», функціонери атеїстичної роботи зосередилися на збільшенні кількості кадрів пропагандистів, їх підготовці.

Для подолання релігійних пережитків активісти антицерковної боротьби пропонували широке застосування глибокої, терплячої, вміло поставленої пропаганди. В газетних публікаціях підкреслювалась важливість атеїстичної роботи. Автори вказували, що на тлі «місіонерської» діяльності релігійних організацій виникає негайна потреба в активізації антицерковної діяльності радянських партійних органів. Крім того, використовуючи релігійні гасла, «імперіалістична буржуазія Заходу» - саме так писали газети південного регіону, - прагнула впливати на віруючих в Радянській країні.

Перед редакціями газет постало завдання систематично висвітлювати питання природничо-наукової та науково-атеїстичної пропаганди, публікувати популярні матеріали, показувати досвід кращих агітаторів і лекторів-атеїстів.

Газетні редакції брали зобов'язання приймати активну участь у формуванні матеріалістичного світогляду читачів, поширювати наукові знання та посилювати боротьбу проти «всякого роду забобонів». Газети, як органи партійних комітетів, бралися відстежувати стан антирелігійної пропаганди, називати «передовиків-активістів», критикувати «відстаючих» у справах боротьби з церковними «уявленнями» [11]. Одне з провідних місць в атеїстичних матеріалах преси стали займати питання теоретичного характеру: причини визнання релігійних вірувань, характеристики окремих конфесій, «класова» спрямованість релігії тощо. Більшість статей надрукованих по лінії Прес-бюро ТАРС, готувалися відомими фахівцями в області атеїзму. Практично в усіх тогочасних південноукраїнських газетах розміщувалися статті професора В. Рекач «Наука і релігія про походження людини», кандидата медичних наук М. Шахновича «Марксизм-ленінізм про релігію», кандидата філологічних наук І. Головаха «Класики української літератури в боротьбі проти релігії», кандидата історичних наук З. Першиної «Важливі питання історії атеїзму» [12, 13, 14, 15].

Варто зазначити, що рівень «теоретичної глибини» публікацій відповідав сформованим в радянському суспільствознавстві положенням. Він не виходив за межі марксистських уявлень про соціальні і гносеологічні коріння релігії, її класової сутності.

Газети охоче займалися пропагандою літератури антирелігійного змісту, розміщуючи на своїх сторінках рубрику «Критика та бібліографія». У 1954 р. майже всі газети Півдня України надрукували рецензії на відому книгу-брошуру Г. Гурєва «Про віру в бога», написану у формі живої бесіди [16].

Найважливішим напрямом антирелігійної діяльності колективи редакцій газет вважали доведення широкому читачькому загалу корінної протилежності наукового знання і релігійного сприйняття світу. Так, миколаївська газета «Південна правда» (11 січня 1955 р.) надрукувала статтю Т. Кондраткова «Корінна протилежність науки і релігії». Автор, відповідно до установ ЦК КПРС «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди» підкреслював, що «в сучасних умовах боротьба з релігією повинна розглядатись як ідеологічна боротьба наукового,

матеріалістичного світогляду проти антинаукового релігійного світогляду» [17]. Вважалося, що популяризація науково-атеїстичних поглядів має досягатися через популярні роз'яснення найбільш важливих проблем і явищ в житті суспільства, природи, створення Всесвіту, походження людини. Провідним гаслом статей були матеріалістичні погляди на розвиток природи і суспільства. У матеріалах авторів, що писали на дану тематику, підкреслювалася корінна протилежність в підходах до пояснення найбільш важливих питань світобудови з боку науки і зі сторони релігії, суть якої зводилася до того, що наукове знання спирається на факти та науковий експеримент, а релігійні уявлення - на віру в Біблійні і інші «перекази» [18, 19].

Відверто «агресивна» антирелігійна робота 1954-1955 рр. поступово змінюється. У 1956-57 рр. регіональні газети обмежувались публікаціями природничо-наукової тематики. В них систематично публікувалися повідомлення про розвиток світової та вітчизняної науки. Особливе поштовхування в даному напрямі спостерігалось після запуску першого штучного супутника Землі [20, 21, 22, 23].

Період відносного «спокою» закінчується 4 жовтня 1958 р., коли ЦК КПРС прийняв «Положення про управління Руською Православною Церквою» [24]. Названу постанову можна вважати початком третього етапу антирелігійної кампанії (1958-1964 рр.) Саме тоді розроблюються основні напрями та методи ведення пропаганди, а також відпрацьовується механізм систематизації та керівництва атеїстичною роботою. Кампанія проходила під гаслом відновлення ленінської законності та боротьби зі сталінізмом.

Тематика атеїстичних публікацій стала більш різноманітною та наступальною. В рамках антирелігійної боротьби відбулося розділення цільової аудиторії. Лекційна робота серед населення Півдня України, як стверджували передові статті газет, стала адресною, враховувала віковий та освітній рівень слухачів. Особливу увагу антирелігійній пропаганді приділяли газети, націлені на молоде покоління. Відповідно до проведених нами підрахунків миколаївська газета «Комсомольська іскра» лише за один тиждень 1959 р. надрукувала три статті, в яких порушувалась тема релігії. Перша - «Чи був Христос?», друга - «Чорні справи «слуг божих» - ланцюг тягнеться за океан», третя - «Про антирелігійне виховання вчителів» [25, 26, 27]. Всі вони доводили «реакційну» сутність релігії і пропагували проведення антирелігійних вечорів у миколаївських школах.

Починаючи з 1959 р. на сторінках «Комсомольської іскри» друкується рубрика «Куток атеїста». Читачі могли ознайомитися з досягненнями науки у вивченні Землі, Сонця та інших планет, дізнатися, чому мерехтять зірки, скільки років Землі, які її форма і розміри і т.д. [28, 29]. У 1957-1958 рр. херсонська обласна газета «Надніпрянська правда» надрукувала більше 25 статей на науково-пізнавальну тематику. В них розповідалось про стан розвитку різноманітних галузей радянської науки: автоматики і телемеханіки, ядерної фізики, мікробіології, напівпровідникових приладів, квантової механіки. Не виключено, що публікації містили й певний атеїстичний потенціал, але все ж не варто перебільшувати антирелігійне значення подібних статей. По-перше, багато віруючих з певних причин не читали їх. По-друге, для віруючих наукові знання не були доказом відсутності Всевишнього, а в певних випадках - навпаки.

Однією з форм атеїстичної пропаганди того часу стає робота з «громадянами, що відійшли від релігії». Таких людей, як правило, після їх зречення від Христа і Церкви, залучали до пропагандистської роботи, публікували їх заяви про «відхід від релігії» в газетах районного та обласного значення [30].

Через мережу бібліотек активно велась пропаганда атеїзму. 7 квітня 1960 р. вся шпальта обласної миколаївської газети «Південна правда» присвячувалася ідеологічній боротьбі з «релігійним туманом». «Кожний клуб, кожна бібліотека, - закликала редакція - повинні бути активними пропагандистами наукового погляду на світ і життя» [31].

Партійно-державна номенклатура спрямовувала значні фінансові ресурси на створення великої матеріальної бази для ведення атеїстичної пропаганди. Так, з'явилися атеїстичні кінолекторії. З метою дискредитування «віри в релігійні чудеса» показувалися наукові дослідження. А. Сучков, заступник завідуючого відділу пропаганди і агітації Заводського райкому КПУ м. Миколаєва, у статті «Атеїстичні знання - в маси» наголошував, що пропаганда не може обмежуватися лекціями. Він закликав клуби району проводити більше кіно-лекцій на антирелігійні теми [32].

Одночасно розвивався ще один напрям атеїстичної боротьби - «нові безрелігійних свята та обряди». За їх допомогою передбачалося викоренити в радянських масах будь-яку побутову та обрядову релігійність. Публікації, присвячені популяризації громадянських (безрелігійних) обрядів та свят, з'являлись на шпальтах газет на релігійні свята: Різдво, Пасху, Трійцю. В статтях релігійні свята та обряди замальовувались джерелами пияцтва та дармоїдства, шкідливими пережитками минулого. У результаті «нові» цивільні обряди, протиставлялись «старим» релігійним: октябрини – хрещенню, день народження – іменинам, новосілля – освяченню дома, комсомольські весілля – вінчанню [33, 34].

Аналіз газет Півдня України за 1954-64-х рр. дає можливість перекоонатися в значних вадах всієї атеїстичної пропаганди. Вивчення газетних публікацій призводить до висновку, що більша частина матеріалу відрізнялася поверхово-примітивним підходом до явищ життя, малою аргументованістю багатьох положень, що ставилися до критиці релігії. Змістовна частина масової атеїстичної пропаганди не відповідала теоретичним уявленням про релігію і атеїзм, що затверджувалися в радянському суспільствознавстві. Загалом концепти, засновані на марксистському матеріалізмі, страждали односторонністю і догматизмом. В газетах не публікувались позитивні відгуки про будь-які релігійні організації. Йшов тільки негативний матеріал. Віруючі люди, їх світ, життя і почуття не цікавили пресу. Писали виключно про тих, хто з якихось причин відійшов від релігії.

Стають очевидними такі закономірності. Незважаючи на величезні зусилля і широкий розмах антирелігійної пропаганди, правляча партія постійно залишалась незадоволеною її постановкою. В 1954-64-х рр. в усіх партійних постановках висловлювалася крайня стурбованість станом антирелігійної роботи.

Отже, на папері, нібито, антирелігійна пропаганда посилювалася, збільшувалася, урізноманітнювалася. Але, по-перше, така бурхлива діяльність завжди набувала форму галасливих, але короткострокових кампаній. По-друге, антирелігійна пропаганда, по суті, малоефективна з погляду кінцевої мети - викорінення релігійної свідомості. Не можна стверджувати, що вона зовсім не досягала результатів, але вплив її на віруючих не став ефективним. Основна частина атеїстичної роботи охоплювала невіруючі маси людей і в таких умовах, якщо можна так висловитися, носила превентивний характер.

Таким чином, аналізуючи розглянутий матеріал, необхідно зауважити, що атеїстичне виховання та пропаганда засобами масової інформації займали важливе місце у цілому комплексі засобів (політико-ідеологічного, економічного, адміністративно-правового характеру), що спрямовувалися на зменшення ролі релігії у житті суспільства. Боротьба з релігійними уявленнями на Півдні України йшла в руслі загальносоюзної та республіканської кампанії. Вона вважалася одним з головних засобів на шляху побудови комуністичного суспільства та носила односторонній характер: віруючі позбавлялися можливості відстоювати свої погляди та пропагувати релігійний світогляд.

Список використаних джерел та літератури:

1. Митрохин Л. Н. Баллада об «атеистическом топоре» / Л. Н. Митрохин // Религия и права человека: На пути к свободе совести. - М.: Наука, 1996. - Вып. 3. - С. 65 – 88.
2. Пospelовский Д. Русская православная церковь в XX в. / Дмитрий Пospelовский. - М.: Республика, 1995. - 511 с.
3. Лассвелл Г.Д. Стратегия советской пропаганды / Г. Лассвелл // Политическая лингвистика. - 2009. - №1(27). – С. 179 - 184.
4. Кураедов В. А. Религия и церковь в Советском государстве / В.А. Кураедов. - М.: Политиздат, 1982. - 264 с.
5. Там же.
6. Чорноморська комуна. – 1954. – 5 серпня.
7. Надніпряньська правда. – 1954. – 13 серпня.
8. Чорноморська комуна. – 1954. – 28 серпня.
9. Південна правда. - 1955. – 30 листопада.
10. Чорноморська комуна. – 1954. – 28 серпня.
11. Надніпряньська правда. – 1954. – 1 вересня.
12. Чорноморська комуна. – 1954. – 3 жовтня.

13. Чорноморська комуна. – 1954. – 21 жовтня.
14. Чорноморська комуна. – 1954. – 20 жовтня.
15. Чорноморська комуна. – 1954. – 21 жовтня.
16. Чорноморська комуна. – 1954. – 12 грудня.
17. Південна правда. – 1955. – 11 січня.
18. Бугская заря. – 1957. – 12 октября.
19. Надніпрянська правда. – 1956. – 12 грудня.
20. Бугская заря. – 1956. – 23 сентября.
21. Південна правда. – 1957. – 6 жовтня.
22. Південна правда. – 1957. – 9 жовтня.
23. Південна правда. – 1958. – 23 травня.
24. Русская Православная Церковь в советское время (1917–1991). Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью / [Составитель Г. Штриккер]. - М.: "Пропилеи", 1995. – 400 с.
25. Комсомольська іскра. - 1959. – 10 липня.
26. Комсомольська іскра. – 1959. – 15 липня.
27. Комсомольська іскра. – 1959. – 17 липня.
28. Комсомольська іскра. – 1959. – 7 серпня.
29. Комсомольська іскра. – 1959. – 21 серпня.
30. Південна правда. – 1959. – 7 січня.
31. Південна правда. – 1960. – 7 квітня.
32. Південна правда. – 1958. – 7 січня.
33. Південна правда. – 1958. – 11 квітня.
34. Південна правда. – 1959. – 14 січня.

M.V. GRYBENYK

ATHEISTIC PROPAGANDA IN PRINT MEDIA OF THE SOUTH OF UKRAINE (1954-1964).

This article provides the analysis of main directions, forms and methods of atheistic propaganda in the south of Ukraine of the 1954-64-ies in terms of the materials of local periodical publications. It establishes the degree of interaction between print media and a ruling party. It considers a possibility of ideological influence of print media on a wide readership.

Keywords: *promotion, religion, scientific atheism.*

M.B. ГРИБЕНИК

АТЕИСТИЧЕСКАЯ ПРОПАГАНДА В ПЕРИОДИЧЕСКОЙ ПЕЧАТИ ЮГА УКРАИНЫ (1954-64-х гг.)

В статье, на основе материалов региональных периодических изданий, проанализированы основные направления, формы и методы атеистической пропаганды на Юге Украины в 1954-64-х гг. Установлена степень взаимодействия между правящей партией и прессой. Рассмотрены возможности идеологического воздействия печатных средств массовой информации на широкий круг читателей.

Ключевые слова: *пропаганда, религия, научный атеизм.*